

Structural Pathology of New Science with the Approach of Religious Science

Sayed Mojtaba
Jalali

Assistant Professor, Department of Islamic Education,
Faculty of Literature and Humanities, Shahrekord
Branch, Shahrekord University, Shahrekord, Iran

Abstract

The ever-increasing development and progress of science in the universe has led to providing the ground for man to face the unknown and turbulent future and on the one hand to distance himself from previous matters such as beliefs and religious issues. The aim of the research is to investigate the most important features and consequences of new science and it is to express the existing challenges and opportunities from a religious point of view. Therefore, the research problem is the nature of new science with a pathological approach and a religious approach with a descriptive and analytical method. The findings of the research show that considering that new science is mainly based on empiricism, which has a one-dimensional and incomplete view without considering all aspects of existence, and the scientific and educational institutions of most countries of the world are based on this type. The paradigm and pattern have been designed and targeted; the acceptance of this model by any society requires the acceptance of inevitable harms and crises such as; the material nature of the new science, the one-dimensional view of the laws of the world, the domination of man over nature, the separation from the revealed teachings, the denial of religion with the claim of the originality of science and reason, the negation of metaphysics, the emergence of moral and spiritual crises, and the reliance on the purely experimental method are the new science. Now he is facing it. Therefore, it is necessary to create solutions such as; Negation of the one-dimensional view, two-

–Corresponding Author: s.m.jalali@sku.ac.ir

How to Cite: Jalali, S. M. (2024). Structural Pathology of New Science with the Approach of Religious Science. *Biannual Journal of Research in Shi'a Comparative Theology*. 5 (8). 133-172 DOI: 10.22054/jcst.2024.78698.1156

dimensional explanation of human existence, adjustment of human domination, explanation of the mutual influence of science and religion, creation of a link between knowledge and value, proof of metaphysical ideas and adornment of science with moral virtue, correcting the epistemic base, in such a way that it should be appropriate and compatible with intellectual, cultural and religious and spiritual teachings.

Keywords: New Science, Structure of Science, Pathology of New Science, Metaphysics, Solutions.

1. Introduction

The increasing development and progress of science in the universe has paved the way for humans to face the unknown and ups and downs future as well as to distance themselves from previous matters such as beliefs and religious issues. This research aims to examine the most important features and consequences of new science and to express the challenges and opportunities from a religious perspective. Therefore, the problem of research is the nature of new science with a pathological and methodical approach.

2. Literature Review

Researches with similar approaches have been carried out as follows:

1. A look at the epistemological functions of religion in modern life; examining the role of religious science (Qodratullah Ghorbani, *Science and Religion Research*, 2010, vol. 2): Approaching the importance of (religious and philosophical) worldview and the role of science in solving the crisis of modern human life.
2. Religious science (Abdul Rahman Taha, [translator: Sajjad Chitforosh,] *Kheradnameh Hamshahri*, 2008, No. 27): with an approach to examining several theories about the relation between science and religion.
3. Religious Science (Mohammad Fathali Khani, *Methodology of Human Sciences*, 1998, Nos. 16 & 17): examining the possibility of conflict between religious propositions and science.
4. Religious Science (Methodology of Human Sciences, 1998, Nos. 16 & 17): examining reliance on religion in drawing the face of the scientist in a way that fits the goals of religion.
5. Reviewing and criticizing the theory of religious science by Ayatollah Javadi Amoli (Mohammad Karmi & Habibullah Danesh Shahraki, *Philosophical Researches*, 2016, vol. 70): Ayatollah Javadi Amoli believes that if science is science and not illusion and imagination, it will be religious. He adds that to apply religious science to all sciences, of course, being correct and methodical is a condition of scientificity. In his opinion, reason (aql) is against narration, not religion.
6. Religious Science and Its Meaning (Khosrow Bagheri, *Reflection of Thought*, 2000, No. 8): it says that in the conflict between religious and non-religious hypotheses, any hypothesis that has more evidence and connotations is preferred.
7. Religious Science from the Point of View of Javadi Amoli (Methodology of Human Sciences (Seminary and University), 2008, p. 54): professor Javadi Amoli considers the separation of

science and religion as a product of an incorrect idea of science and religion, and then the explanation of the real relation between science and religion depends on determining the place of reason (*aql*) in the geometry of religious knowledge. 8. Religious Science; Possibility and How (Hossein Riyahi; Farnoosh Safavi Far; Maziyar Attari, *aa aasā* 2014, o 34): rejecting the previous approach to science, the article deals with the influence of scientists' presuppositions, beliefs, attitudes and values, as well as the social conditions of the scientific community, on the content of experimental sciences - both natural and human. 9. Critical Considerations about the Two Concepts of Religious Science and Native Science (Ali Paya, *Wisdom and Philosophy Magazine*, 2007, No. 10): using several philosophical, logical and experimental distinctions, the article criticizes positivist and hermeneutic views about science and technology, which have had a great influence over the last two centuries. Despite the great value and eloquent and practical materials, all of the above works are fundamentally different from this research in terms of strategy and working method as well as the content. The research tries to explain the characteristics of the new science and the pathologies connected to it, expressing the available solutions in this regard.

3. Methodology

The research method is qualitative based on descriptive-analytical. The type of research from the point of view of the goal is fundamental so that it aims to understand the structural pathology of new science with the approach of religious science. The research is based on the library documents and the description of numerous propositions from religious examples. The data are collected by referring to written documents in books, articles, journals and internet pages from reliable sources.

4. Results

In the material nature of the new science, by explaining the two dimensions of human existence, in the discussion of the one-dimensional view of the laws of the world, the negation of the one-dimensional view, in the subject of human domination over nature, the adjustment of human dominion, in the matter of separation from the revealed teachings, the explanation of the mutual influence of science and religion and adorning science with moral virtue, in the challenge

of denying religion with the claim of the authenticity of science and reason, proving metaphysical ideas, in the issue of metaphysical negation, explaining the two dimensions of human existence, in the damage of the emergence of moral and spiritual crises, creating a link between knowledge and value, and finally in the approach of relying on the purely experimental method, the two-dimensional explanation of human existence can be considered as epistemic solutions.

5.. Conclusion

Therefore, the unequivocal acceptance of Western sciences, regardless of their origin, formation grounds, nature and epistemological and philosophical problems, sometimes, or at the highest level often, transfers crises and their consequences to other societies that have adopted these sciences, causing an intellectual, religious and cultural duality crisis. Therefore, in the process of indigenization of science, there should be a necessary effort to improve its foundations and methods to give divine and rational aspects to thinkers and researchers, so that science can be freed from the limited circle of sensualism and atheistic approach. Considering the challenges of the new science, a basic revision should be made in the basis of science and the attitudes and methods of understanding phenomena and then the foundation of this palace of knowledge should be rebuilt, because the new science considers only one aspect of knowledge, i.e. experimental knowledge, to be authentic and original, while the realism of science and the representation of reality, which is its essential requirement and main mission, requires that in the position of studying phenomena, the visual and sensual eye is not considered the only way to observe and know natural beings, but the intellectual, religious and other recognition methods should also be considered. Because metaphysical matters and truths of existence cannot be evaluated and denied with empirical matters. Therefore, with non-stop scientific activity, an opportunity for the life and role of religion should be provided so that we can benefit from the works and blessings of its revealed teachings.

آسیب‌شناسی ساختاری علم جدید با رویکرد علم دینی

سیدمجتبی جلالی * استادیار گروه معارف اسلامی دانشگاه شهرکرد، شهرکرد، ایران

چکیده

توسعه و پیشرفت روزافزون علم در جهان هستی منجر به فراهم آمدن زمینه، جهت مواجه انسان با آینده نامعلوم و پرفرازونشیب و از سویی فاصله گرفتن از امور پیشینی همچون اعتقادات و مسائل دینی شده است. هدف پژوهش بررسی مهم‌ترین ویژگی‌ها و پیامدهای علم جدید و بیان چالش‌ها و فرصت‌های موجود با نگاه دینی است. لذا مسئله‌ی پژوهش ماهیت علم جدید با رویکرد آسیب‌شناسانه و رهکردگروانه با رویکرد دینی و با روش توصیفی تحلیلی است. یافته‌های پژوهش بیانگر آن است که با توجه به آنکه علم جدید عمدتاً بر مبنای تجربه‌گرایانه که نگاهی تک‌بعدی و غیرکامل و بدون در نظر گرفتن همه جوانب به مسائل هستی داشته، بنا نهاده شده و نهادهای علمی آموزشی اغلب کشورهای جهان، بر اساس این نوع پارادایم و الگو طراحی و هدف‌گذاری شده‌اند؛ پذیرش این الگو توسط هر جامعه، مستلزم پذیرش آسیب‌هایی اجتناب‌ناپذیر و بحران‌هایی چون؛ ماهیت مادی علم جدید، نگاه تک‌بعدی به قوانین عالم، سیطره انسان بر طبیعت، جدایی از آموزه‌های وحیانی، انکار دین با داعیه اصالت علم و عقل، نفی متافیزیک، ظهور بحران‌های اخلاقی و معنوی و تکیه بر روش تجربی صرف است که علم جدید هم‌اکنون با آن مواجه است. لذا ضروری است تا با ایجاد راهکارهایی چون؛ نفی دیدگاه تک‌ساحتی، تبیین دو ساحتی از وجود انسان، تعدیل سلطه انسان، تبیین تأثیر متقابل علم و دین، ایجاد پیوند میان دانش و ارزش، اثبات انگاره‌های متافیزیکی و آراستن علم با فضیلت اخلاقی، به تصحیح مبنای معرفتی پرداخته شود، به صورتی که متناسب و سازگار با مبانی فکری، فرهنگی و آموزه‌های دینی و معنوی باشد.

کلیدواژه‌ها: علم جدید، ساختار علم، آسیب‌شناسی علم جدید، متافیزیک، راهکارها.

۱. مقدمه

در عصر حاضر و در جوامع امروزی به ویژه کشورهای توسعه یافته و یا در حال توسعه، به وضوح ملاحظه می شود که سرعت تولید و پیشرفت علم و دانش های گوناگون با رشد بسیار چشمگیر و روزافزون مواجه شده است، به گونه ای که شتاب علمی نسبت به ادوار گذشته به طور فزاینده ای توسعه یافته و بشر در کشف و نوآوری های علمی تجربی خویش، حدود مرزی را در برابر خود نمی بیند. توسعه تک بعدی علم با توجه رویکرد گسترده به مباحث علوم تجربی منجر به غفلت از مباحث ماوراء الطبیعه و فاصله گرفتن هر چه بیشتر از امور غیرمادی و نادیده انگاری مباحث معنوی شده است. در حالی که ایمان به غیب به عنوان اعتقاد به یکی از ساحت های مهم حیات انسان در آموزه های دینی بسیار مورد اهتمام قرار گرفته و سرنوشت حقیقی انسان را بدین وسیله ترسیم کرده است. لذا بسیار ضروری است تا این نوع باور با تکیه بر راهکارهای معرفتی احیاء و با روشی تحلیلی و توصیفی به تبیین آن پرداخته شود.

مسئله قابل بررسی در این عرصه نگرش و تحلیل کیفی در مقایسه با توسعه کمیت علم است که پیامدهای ناشی از توسعه یافتگی آن در قبال رویکردهای دینی موجود قابل ارزیابی است. طوری که افزایش تعمق در حوزه های علم جدید گاه منجر به دوری و یا حتی رویگردانی از علم دینی شده است. البته در صحت مصطلح یا مطرح بودن علم دینی در همه رشته های تجربی اختلاف نظر وجود دارد. با این حال نادیده گرفتن آموزه های دینی همچون؛ اخلاق (خواه در کنار مطالعات علمی؛ خواه بدون آن) آسیب های خود را در پی دارد.

از ضرورت های طرح موضوع واکاوی آسیب های موجود در حوزه علم جدید و از سویی تبیین راهکارهای مرتبط در خصوص آن است. از نوآوری های پژوهش تأمل بر دیدگاه ها و رویکردهای مهم در این حوزه به همراه نقد و بررسی آنان است. سؤال اصلی پژوهش ماهیت شناسی و چیستی علم جدید و متداول است که در پی آن، مسائلی چون آسیب شناسی های این حوزه؟ و تبیین راهکار در خصوص چالش های مرتبط با آن مورد

تیین و بررسی قرار گرفته شده است. از مفروضات بحث می‌توان به گسترش روزافزون علوم و فنون جدید، محدودیت نداشتن مرز علوم و لزوم پایبندی به مبانی و اصول دینی و علم دینی اشاره کرد.

سابقه و پیشینه پژوهش

با بررسی تاریخ علم و ریشه‌های تاریخی شکل‌گیری علم، درک نگاه‌ها و پارادایم‌های علمی، علت تغییر نگرش‌ها به علم، تحولات روش‌های تحقیق و موضوعات علم و فلسفه آسان‌تر می‌گردد؛ ۱. دوره اساطیری؛ پیش از پیدایش دانشی به نام فلسفه مردم پاسخ سؤالات اساسی خود مانند این که از کجا آمده‌اند؟ سرانجام زندگی انسان چیست؟ علت اتفاقات جهان طبیعی چیست؟ را از طریق باورهای دینی یا اعتقادات ماوراءالطبیعه یعنی همان باورهای اساطیری به دست می‌آوردند. ۲. دوره یونان باستان یا دوره یونانی‌گری؛ آغاز حیات رسمی فلسفه و حکمت را (درست یا غلط) به تأسیس اولین مدارس عالی یونان حدود ۴۰۰ سال قبل از میلاد و به فلاسفه یونان نسبت داده‌اند تا آنکه در ۵۰ سال پیش از میلاد (دوران متأخر باستان) سرزمین‌های یونانی توسط امپراتوری رم فتح شد و زمینه‌ساز آغاز دورانی تازه گشت. ۳. دوران قرون وسطی؛ علم به معنای آموزه‌های مذهبی بود. جنگ‌های صلیبی و تفتیش عقاید توسط کلیسا اقدامات بارز قرون وسطی عنوان می‌شود که بیش‌ازپیش از رونق علمی یونان کاست. ۴. دوره رنسانس؛ از رنسانس به بعد بشر به مداخله در طبیعت پرداخته تا طبیعت را به صورت خویشتن درآورد در این دوره علم شاخه‌شاخه شد و رشته‌های مختلف علمی مستقل از هم رشد کردند. ۵. عصر باروک؛ در فلسفه‌ی عصر باروک آرمان‌گرایی (ایدئالیسم) و ماده‌گرایی (ماتریالیسم) دو تفکر متضادند که در کنار هم آمده‌اند. ۶. دوره روشنگری؛ در قرن ۱۸ میلادی، این نهضت بر این باور بود که موجودات بشری می‌توانند از فرمانروایی قدرت نامشروع سلطنت و مذهب آزاد باشند. تحولات قرن ۲۰؛ تحولاتی که مطرح می‌شود زمینه‌ساز دوره‌های نمادین تفسیری و پست‌مدرن می‌شود که تا حدودی کاملاً متفاوت با دوره‌های قبل خود هستند و پیش‌فرض‌های فلسفی آن‌ها دگرگون می‌شود. از دهه دوم قرن بیستم به بعد بسیاری از

دانشمندان و محققان رشته‌های گوناگون علمی و دانشگاهی گرایش‌های تحقق‌گرایی/اثبات‌گرایی داشته و اکثر آن‌ها را می‌توان آگاهانه و یا ناخودآگاه پیرو این مکتب دانست. ۷. دوران معاصر؛ بعد از استیلای نگاه مدرنیستی و تفکر استقراء بر تفکرات علمی اندیشه‌هایی چون نگاه تفسیری-نمادین و پست‌مدرنیسم نوعی بازگشت به قیاس و کل‌نگری را جان تازه‌ای بخشید. ۸. دوران تفسیرگرایی (۱۹۲۲-۱۹۳۳)؛ در این دوره استقراء زیر سؤال رفت و ظهور مکتب فکری فرانکفورت را داریم در سال‌های ۱۹۵۰ تا ۱۹۷۰ نهضت ضدپوزیتیویسم به وجود آمد. ۹. دوران پست‌مدرن (۱۹۸۰)؛ پست‌مدرن درک جهان‌شمول از پدیده‌ها و تفکر استقراء را رد می‌کند و شهود و تجربه را به روش حسی در شناخت حقیقت اضافه می‌کند ذهنی‌گرایی را جایگزین عینی‌گرایی می‌کند. تحولاتی که پست‌مدرن را شکل داد از معماری شروع شد و به هنر و ... رسید این تفکر و ارکان و اجزای آن و پیش‌فرض‌های فکری که دارد در فصل سوم به تفصیل بیان می‌شود (ن‌ک: کناری زاده، ۱۳۹۱).

در خصوص پیشینه، پژوهش‌هایی با رویکردهای مشابه انجام شده است که عبارت‌اند از؛

۱. نگاهی به کارکردهای معرفتی دین در زندگی مدرن بررسی نقش علم دینی، قدرت‌الله‌قربانی، مجله پژوهش‌های علم و دین، ۱۳۸۹، ش ۲؛ با رویکرد بر اهمیت جهان‌بینی (دینی و فلسفی) و نقش علم در حل بحران زندگی انسان مدرن. ۲. علم دینی، عبدالرحمن طه، مترجم: سجاد چیت فروش، مجله خردنامه همشهری، ۱۳۸۷، ش ۲۷، با رویکرد بر بررسی چند نظریه درباره ارتباط علم و دین. ۳. علم دینی، محمد فتحعلی خانی، مجله روش‌شناسی علوم انسانی، ۱۳۷۷، ش ۱۶ و ۱۷، با بررسی امکان تعارض گزاره‌های انشایی دینی با علم.

۴. علم دینی، مجله روش‌شناسی علوم انسانی، «، ۱۳۷۷، ش ۱۶ و ۱۷، با بررسی تکیه بر دین در ترسیم چهره عالم به گونه‌ای متناسب با اهداف دین. ۵. بررسی و نقد نظریه علم دینی آیت‌الله جوادی آملی، محمد کرمی؛ حبیب‌الله دانش شهرکی، ۱۳۹۵ پژوهش‌های فلسفی، ش ۷۰، ایشان معتقد است علم اگر علم باشد نه وهم و خیال، حتماً دینی خواهد بود و برای

اطلاق علم دینی به همه علوم البته صحیح بودن و روشمندانانه بودن، شرط علمیت هر گزاره است. در نظر وی، عقل در برابر نقل قرار دارد نه در برابر دین. ۶. علم دینی و معنای آن، خسرو باقری، بازتاب اندیشه، ۱۳۷۹، ش ۸، در تعارض میان فرضیه‌های دینی و غیردینی، هر فرضیه‌ای که شواهد و قرائن بیشتری داشته باشد، ترجیح دارد. ۷. علم دینی از منظر آقای جوادی آملی، روش‌شناسی علوم انسانی (حوزه و دانشگاه)، ۱۳۸۷، ش ۵۴، استاد جوادی آملی جدا انگاری علم و دین را محصول تصویری ناصواب از علم و دین و تبیین نسبت واقعی علم و دین را در گرو تعیین جایگاه عقل در درون هندسه معرفت دینی می‌دانند. ۸. علم دینی؛ امکان و چگونگی، حسین ریاحی؛ فنونش صفوی فر؛ مازیار عطاری، قسبات ۱۳۸۳، ش ۳۴، مقاله با رد نگرش پوزیتیویستی به علوم، به تأثیر پیش‌فرض‌ها، باورها، نگرش‌ها و ارزش‌های دانشمندان و نیز شرایط اجتماعی جامعه علمی بر محتوای علوم تجربی - اعم از طبیعی و انسانی - می‌پردازد. ۹. ملاحظاتی نقادانه درباره دو مفهوم علم دینی و علم بومی، علی پایا، ۱۳۸۶، ش ۱۰، مقاله با بهره‌گیری از شماری از تفکیک‌های فلسفی، منطقی و تجربی، دیدگاه‌های پوزیتیویستی و هرمنیوتیستی درباره علم و فناوری که طی دو قرن اخیر از دامنه تأثیر زیادی برخوردار بوده‌اند مورد نقادی قرار می‌گیرند. آثار فوق همه به‌رغم ارزش والا و محتوای شیوا و کاربردی، از نظر راهبرد و شیوه کار و همچنین محتوا با پژوهش حاضر تفاوت اساسی دارند، پژوهش حاضر درصدد است تا ضمن تبیین شاخصه‌های علم جدید به آسیب‌شناسی‌های مرتبط با آن پرداخته و درعین حال به بیان راهکارهای موجود در این باره بپردازد.

روش تحقیق با رویکرد بنیادی و با روش تحلیلی و توصیفی از طریق بررسی منابع کتابخانه‌ای مربوط به موضوع انجام شده است.

۲. مفهوم شناسی

۲-۱. مفهوم علم

علم تلاشی نظام‌مند است که دانش را در قالب توضیحات و پیش‌بینی‌های قابل آزمایش درباره تمامیت جهان ساخته و سازمان می‌دهد (Wilson; 1999). معنای نخست علم،

دانستن در برابر ندانستن است. در قرآن می‌خوانیم؛ «هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ»؛ آیا یکسان‌اند آنان که می‌دانند و آنان که نمی‌دانند (زمر: ۹). از این منظر به همه دانستی‌ها صرف‌نظر از نوع آن‌ها، علم گفته می‌شود، لذا مفاهیمی چون؛ اخلاق، ریاضیات، فقه، دستور زبان، مذهب، زیست‌شناسی و نجوم همه از شاخه علم‌اند. مراد از علم در پژوهش حاضر، علم تجربی (Science) است، که مبتنی بر مشاهده و آزمون‌های تجربی بوده و موضوع آن، سوژه‌های طبیعی و مسائل مرتبط به حیات طبیعی انسان است. لذا موضوع شامل همه علوم تجربی، نظیر؛ فیزیک، شیمی، هیئت، جامعه‌شناسی، روانشناسی و... است.

۲-۲. علم جدید

پس از عصر روشنگری در غرب، نوع نگاه دانشمندان به هدف، فلسفه و روش علم تغییر یافت و مبانی متافیزیکی و الهیاتی آن توسط فیلسوفان جدید و دانشمندان علوم طبیعی مورد نفی و انتقاد قرار گرفته و اهداف و روش‌های جدیدی برای علم و شناخت انسان و جهان مطرح و موردقبول واقع شد.

دانشمندان غربی پیشرفت و دستاوردهای علمی خویش را مرهون اصالت علم، انسان‌محوری، اعتقاد به اراده و قدرت بشری و رهاسازی علم از دخالت آموزه‌های مسیحیت و کلیسا می‌دانند. با توجه به نقش و کاربردهای گسترده‌ای که علوم تجربی در طول حیات بشر یافتند، علوم تجربی سرآمد علوم دیگر شد و همه علوم، حتی فلسفه در خدمت آن قرار گرفت (ن ک: Childers/G. Hentzi eds (1995) p. 140).

امروزه در اکثر جوامع بشری، علم جدید به‌مثابه معیار سنجش خرد بشری، موفقیتی ممتاز یافته است و به یک ایدئولوژی قدرتمند مبدل شده است. لذا همچون روشی معتبر برای شناخت موجودات و تبیین پدیده‌ها مدلی عام و مطمئن، موردقبول قرار گرفته است. درواقع سرایت تجربه‌گرایی از قلمرو علوم طبیعی به سایر قلمروها، یکی از دامنه‌دارترین نتایج فکری انقلاب علمی است (هلزی هال، ۱۳۶۹، ص ۲۳۲).

فلاسفه و سایر اندیشمندان تجربه‌گرا با تأکید بر اهمیت علم تجربی، آن را تنها معیار علم شمرده و مدعی هستند که تنها علم تجربی می‌تواند تبیینی قابل اطمینان از اشیاء و پدیده‌های طبیعی ارائه کند، لذا علم است که مظهر عقلانیت شمرده شده و هیچ روش دیگری غیر از علم، قادر نیست تا مدعی اثبات حقیقت باشد. پذیرش این پیش‌فرض که تنها روش علمی (علوم تجربی) راه قابل اعتماد است، منجر به القای این نتیجه است که آنچه در دسترسی علم نباشد یا از روش‌های علوم تجربی بی‌بهره باشد، نمی‌تواند منجر به معرفت قابل اعتمادی گردد (نک: شایگان، ۱۳۸۰، ص ۲۳۹).

هیوم و بسیاری از تجربه‌گرایان که تنها برای علوم تجربی اعتبار و ارزش قائل بودند، با عقل‌گرایان و کسانی که قائل به مبادی و مبانی مابعدالطبیعی در معرفت‌شناسی بودند، به مخالفت برخاستند. هیوم معتقد بود که هرگونه شناختی که ناشی از انطباعات حسی نباشد، بی‌اعتبار و بی‌معناست، به نظر برخی از فیلسوفان غربی، آدمی غیر از راه تجربه از هیچ طریق دیگری قادر به معرفت یقینی نیست (Immanuel kant.1997.bxxx.p.117).

۲-۳. علم دینی

علم دینی به علمی اطلاق می‌شود که از تفسیر و تبیین کتاب و سنت به دست می‌آیند؛ به عبارت دیگر، گزاره‌های توصیفی و اخباری موجود در متون دینی که از عالم واقع خبر می‌دهند و یک منظومه معرفتی را تشکیل می‌دهند؛ مانند معارف قرآن، معارف سنت، تفسیر قرآن و حدیث، فقه، کلام و... البته علم دینی دارای تعارف زیادی است.

علم و عالمان در هر جامعه و مرکز علمی، تابعیتی از هویت فرهنگی آن جامعه و مرکزند. نه تنها عموم مردم، بلکه عالمان علوم تجربی نیز در تخصص و گرایش علمی خود از دین انتظار دارند و در تحقق فرایند علمی، به آموزه‌های دینی نیازمندند و اگر در بستر متافیزیک دینی نمو نیابند، اسیر متافیزیک سکولار خواهند شد. مسئله علم دینی، نه تنها در جهان اسلام، بلکه در مسیحیت نیز در دو دهه اخیر، با قوت، مورد بحث قرار گرفته است (نک: مصباح یزدی، ۱۳۹۴، ج ۲، صص ۲۵-۲۶).

۳. آسیب‌شناسی علم جدید

علوم جدید به واسطه تعمیق در مباحث مادی و تمرکز بر مباحث تجربی و حسی و عدم توجه به مسائل ماورائی چه بسا با چالش‌هایی در رویکرد خود مواجه شوند که در چند محور قابل تبیین‌اند؛

۳-۱. ماهیت مادی علم جدید

از ویژگی‌های علم جدید می‌توان به استواری آن بر نوعی جهان‌بینی و انسان‌شناسی مادی و همچنین بی‌نیازی از نگرش‌های الهیاتی و آموزه‌های دینی و ارزش‌ها و الزامات اخلاقی اشاره کرد؛

دیدگاه ماده‌باوری، ماده‌گرایی یا ماتریالیسم (Materialism) معتقد به این مطلب است که هرچه در هستی وجود دارد؛ ماده یا انرژی است و همه چیزها از ماده و همه پدیده‌ها (از جمله خودآگاهی) نتیجه برهم‌کنش‌های مادی است و واقعیت در مقام عمل همان کیفیت‌های در حال رخ دادن ماده و انرژی است. ماتریالیسم ارتباط نزدیکی با فیزیکالیسم دارد که معتقد است تمام آنچه وجود دارد، در نهایت فیزیکی است. ماتریالیسم مکتبی فلسفی در مقابل مکتب ایدئالیسم مطرح شده است (ن‌ک: بلامی فاستر، ۱۳۸۲).

از جمله چالش‌ها در حال حاضر آنکه دانشمندان علم جدید، اغلب در روش، کاربرد و نتایج تحقیقات خود، التفاتی به ارزش‌های دینی و اخلاقی نداشته و در مقام شناخت و کشف قوانین طبیعت نیز به تبیین‌ها و نگرش‌های دینی مانند خدا باوری و غایت‌مندی جهان خلقت، به رابطه طبیعت و انسان یا خدا بی‌توجه‌اند، لذا نظریه‌ها و فرضیه‌های علمی اغلب، حقایق تعالیم و حیانی و نگاه الهی به مخلوقات را نادیده انگاشته و رابطه اشیاء طبیعی با قوانین و عوامل فرامادی را انکار می‌کند. به همین دلیل اندیشمندان اسلامی، شیوه علوم غربی و کاربردهای آن را منطبق با آموزه‌های دینی ندانسته و معتقدند که علم غربی بر مبانی و مفروضات خاص فرهنگی غربی استوار است.

۲-۳. نگاه تک‌بعدی به قوانین عالم

سیطره نگاه مادی‌گرایانه و غلبه جنبه‌های کمی و تقلیل کیفیات به کمیات، از مهم‌ترین مشخصه‌های علم جدید بود. علوم جدید، رابطه خود را با متافیزیک و آموزه‌های دینی قطع کرده و ماهیتی کاملاً تجربی و غیردینی یافتند و مبنای علم جدید بر این فرض بنا نهاده شد که تنها اشیاء و پدیده‌های تجربی و فیزیکی قابل شناخت هستند؛ علم تجربی، امکان شناخت حقیقت نفس‌الامری و واقعی اشیاء را انکار و هستی حقیقی آن را به بُعد کمی و فیزیکی تقلیل داده است (ن‌ک: کاپلستون، ۱۳۸۸، ج ۸، ص ۱۳۶).

علم و تکنولوژی جدید به گونه‌ای هدایت و مدیریت می‌شود که گویا با ارزش‌های الهی و باور به حقایق متافیزیکی و معنوی عالم ناسازگار بوده و نباید این امور را در حوزه تحقیقات علمی وارد کرد. به همین دلیل نگرش به علم جدید منجر به غرور و طغیان انسان و سوءاستفاده و مجاز بودن هرگونه تصرف در طبیعت شده است؛ از پیامدهای این امر آن است که علم و تکنولوژی جدید موجب دوری انسان از خدا و بسیاری از حقایق و ارزش‌های معنوی شده است. از سویی علمی که موهوم ربوبیت و استغنا برای انسان و غفلت وی از علت غایی و توجه‌اش را به بُعد مادی پدیده‌ها بیشتر کند، نمی‌تواند مورد تأیید دین قرار گیرد.

۳-۳. سیطره انسان بر طبیعت

مهم‌ترین هدف علم جدید، شناخت قوانین طبیعت و استیلا بر آن، از طریق دستیابی به ابزارهای جدید تکنولوژیکی است. فرانسس بیکن از مدافعان علم تجربی، معتقد است که انسان باید علم را در خدمت زندگی قرار دهد و علمی خوب است که انسان را بر طبیعت مسلط کرده و توانایی دهد (ن‌ک: بیکن، ۱۵۹۷ م). این سخن موهوم این مطلب است که ظهور علم جدید با هدف تسلط انسان بر طبیعت بوده است، زیرا علم تجربی تنها علمی بوده است که می‌توانست انسان را در شناخت قوانین طبیعی و تسلط وی بر طبیعت و تغییر آن یاری دهد. همچنین از منظر تفکر غربی، جهان غیرانسانی و طبیعت، فی‌ذاته فاقد معنا بوده و طبیعت تنها در نوع نسبت انسان و نوع استفاده‌هایش برای انسان تعین پیدا می‌کند،

پس علم و عقل وسیله‌ای برای به خدمت در آوردن طبیعت است (بامن و همکاران، ۱۳۷۸، ص ۲۸).

کارولین مرچنت در کتاب «مرگ طبیعت» می‌گوید: «ظهور علم جدید به بشر این اجازه را داد تا طبیعت را مرده، ساکن و بی‌ارزش معرفی کند؛ چنین برداشتی امکان سوءاستفاده از طبیعت، استیلای بر آن و نادیده گرفتن پیامدهای اکولوژیکی و اجتماعی چنین رخدادی را به همراه داشت» (ن‌ک: مرچنت، ۱۹۸۰ م). علم جدید هرگونه ارتباط میان خدا و جهان را نادیده گرفته و با زیر سؤال بردن غایت‌مندی جهان، خلقت و آموزه‌های وحیانی، تفکر عقلانی را به قوه‌ای محاسبه‌گر مبدل ساخته که اشیاء را برحسب معیار و وضوح تمییز داده و امکان شناخت عرفانی و اشراقی را به‌طور کامل منتفی کرده است (شایگان، ۱۳۸۰، ص ۲۳۹).

بحران علم در غرب از زمانی آغاز شد که دستاوردهای علمی، انسان را نه تنها متوجه جهان زیست حقیقی نکرد، بلکه وی را به قوانین قطعی ریاضی و فیزیک در طبیعت متوجه ساخت، در واقع می‌توان گفت این بحرانی معنوی است، که سوژکتیو علم و جنبه‌های انسانی را انکار و هر شکل نسبت و تعامل با جهان را که مبتنی بر تجربه نباشد، علم بشمار نمی‌آورد. رنسانس علمی اروپا در قرن هفدهم میلادی با طغیان علم و فلسفه بر ضد دین هم‌زمان بود و خواستار رهایی از سیطره فکری، مذهبی و سیاسی کلیسا و دین مسیحیت بوده و علوم غربی بر این فرضیه استوار بود که جهان طبیعی حقیقتی منفک از خدا داشته و می‌توان بدون هر ارجاعی به مرتبه عالی‌تر، واقعیتش را به‌صورت غایی و قطعی مطالعه کرد. از دیدگاه فلاسفه غربی جهان با ملاک‌های تجربی علمی قابل شناخت است و ما با جهان تمایزها روبرو هستیم. در واقع وظیفه فیلسوف، کشف مفاهیم واقعی اشیاء و حقایق نیست، بلکه به معنی تفسیر جهان، موقعیت‌ها یا وضعیت‌ها است (ن‌ک: جیمز آ، ۱۳۸۴).

۳-۴. جدایی از آموزه‌های وحیانی

از مهم‌ترین ویژگی‌های علم جدید مبتنی بودن آن بر عقل خود بنیاد و مستقل از هر معرفت شهودی و وحیانی است. بسیاری از دانشمندان مدرن از قرن هفدهم میلادی به بعد،

بر توانایی‌های عقل بشری تأکید کرده و در تحقیقات علمی و شناخت اشیاء، از آموزه‌های وحیانی و دستاوردهای فلسفی و متافیزیکی اعلام بی‌نیازی کرده و تنها علوم حاصل از طریق علم تجربی و عقل راسیونالیستی و تجربه اندیش را اصیل و معتبر پنداشته‌اند (نک: حکیمی، ۱۳۸۲: ش ۴۶). بشر مدرن پیشرفت و دستاوردهای علمی خویش را مرهون اصالت بخشیدن به علم و اعتقاد به اراده و قدرت مطلق انسان و رهاشدگی از سیطره دین و کلیسا دانسته و ادعا دارد که می‌تواند با اتکا به علم و خرد خود بنیاد، بر طبیعت مسلط و نیازی به خشوع در برابر خداوند و نیروهای فوق طبیعی نمی‌بیند. در واقع علم جدید، با ادعای رهایی از قید سنت و پایه‌گذاری معرفت و متافیزیک بر اساس عقل جدید، انسان‌گرایی و روش تجربی صرف شکل گرفت. به همین جهت در روش، موضوع و اعتبار، خود را بی‌نیاز از دین و آموزه‌های وحیانی می‌بیند.

فلاسفه عصر روشنگری با جدا ساختن قلمرو دین از عقل و علم، زمینه پیدایش و بسط تفکر صرف مادی و تجربی را به همه شئون بشری فراهم ساختند. نیچه بدین مطلب اشاره دارد که تمایلات رهایی‌بخش عصر روشنگری، ابتدائاً دارای جهت‌گیری بر علیه دین، نبود، منتها به‌طور قطع و سازمان‌یافته، نهادهای مذهبی را به‌شدت با چالش روبرو کرد (نک: نیچه، ۱۳۹۸).

بشر مدرن با تفسیر خاصی که از نظام هستی، انسان و عقل و توانایی‌های علمی خویش دارد، در شناخت، تفسیر حقایق هستی، ارزش‌ها، باید و نبایدها، خود را بی‌نیاز از آموزه‌های وحیانی دانسته و می‌کوشد تا سامان و تدبیر امور زندگی‌اش را بر پایه عقل خود بنیاد بنیان نهد. به باور غالب فیلسوفان مدرن غربی، جوهر انسان، عقل تجربه‌گرا و علمی است و عقل انسان می‌تواند بدون توسل یا تکیه به الهام و وحی، به کشف حقایق، نظامات طبیعی و تنظیم امور حیات بشری بپردازد، لذا تنها عقل است که معیار داوری در همه امور و راهنمای راه کمال و سعادت انسان و سرچشمه قانون و عامل وحدت‌بخش انسان است (کاپلستون، ۱۳۸۸، ج ۶، ص ۱۷۹).

در این سیر مذهب اصالت عقل، به مرور جای وحی را گرفت؛ طرفداران اصالت عقل بر این باور بودند که علم و پیشرفت مادی می‌تواند خوشبختی و فضیلت را برای انسان به ارمغان آورد (نک: باربور، ۱۳۷۹، ص ۷۹). از سویی متألهان مسیحی کوشیدند تا هرچه بیشتر آموزه‌ها و گزاره‌های دینی را با معیارهای علمی تطبیق و توجیه کنند و هرچه در این راه کوشیدند، جز تضعیف و تحریف الهیات سنتی چیزی عاید آنان نگشت و درنهایت این عقل‌گرایان بودند که پیروز رقابت بودند تا آنجا که برخی فلسفه‌دانان معاصر معتقد شدند که عقلانیت خود بنیاد با حقایق و آموزه‌های وحیانی دین سرسازش نداشته و عقل در جوهر و ذات خود در مقابل نقل، بلکه نفی‌کننده وحی است (نک: داوری، ۱۳۷۷، ش ۱۷: ۷۱-۵۸).

۳-۵. انکار دین با داعیه اصالت علم و عقل

ماکس وبر دین را در تضاد با عقلانیت علمی دانسته و استدلال می‌کند که هرچه روند عقلانی‌سازی، رشد داشته باشد، دین بیشتر به حاشیه و به قلمرو درونی رانده می‌شود (l.k: Weber, 1978).

عقل‌گرایی جدید همه امور را با معیارهای تحصیلی و پوزیتیویستی و تجربه‌گرایانه می‌سنجد. از لوازم این نوع از عقل‌گرایی که دانشمندان و فلاسفه مدرن غربی آن را مبنای فلسفه و علوم خود قرار داده‌اند، انکار اموری بود که از دسترس معیارهای اثبات علمی و عقلی بشری خارج بود. در جریان عقل‌گرایی مدرن با اصالت یافتن عقل، روش‌های تجربی و محاسبه پذیر معیار شمرده شد و با معیار قرار گرفتن اصل تحقیق پذیری، گزاره‌های فلسفی و متافیزیکی از جمله؛ امکان اثبات و شناخت خدا و گزاره‌های وحیانی و اخلاق به وسیله عقل مورد تردید قرار گرفت.

عقل‌گرایی مدرن با تأکید بر اصالت و اعتبار عقل بشری؛ مرزی بزرگ میان عقل و داده‌های وحیانی کشیده و هیچ‌گونه سازش و سنخیتی میان رویکرد علمی عقلانی با دینی نمی‌بیند. تضاد و تقابل افکنی میان دین و عقل‌گرایی که ریشه در تفکر و فلسفه روشنگری

دارد، معنایی جز دست کشیدن از دین و روی آوری به حذف آن از همه ساحت‌های زندگی بشر ندارد (ن‌ک: اقبالی، ۱۳۸۹، ج ۹۰، صص ۵۹-۵۸).

تجربه‌گرایان تلاش داشتند تا با اصالت بخشی به علم و ادعای عقل‌گرایی، نفوذ و اقتدار دین را در ساحت‌های حیات علمی، اجتماعی و سیاسی بشر محدود سازند. بسیاری از فیلسوفان مدرنیته نظیر: کانت، هیوم و ماکس وبر و ... به تفکیک حوزه علم و عقل از حوزه دین و اخلاق پرداختند (ن‌ک: نکویی سامانی، ۱۳۸۶، ش ۱۲۳). کانت با تفکیک حقیقت متعالی و ناشناختنی از امور پدیداری و امور تجربی، مبنای عقلی ایده‌ها و مفاهیم دینی را انکار و حدود توانایی عقل را در شناخت امور تجربی محدود و منحصر دانست (ن‌ک: مگی، ۱۳۷۴، ص ۱۸۵).

۳-۶. نفی متافیزیک

دانشمندان جدید در فرایند اصالت بخشی به علوم تجربی، با ادعای اسطوره‌زدایی، جهل‌ستیزی و نفی خرافه‌پرستی، مذهب و متافیزیک را نیز به حاشیه رانده و هرگونه معرفتی که بر اساس آموزه‌های دینی و متافیزیکی شکل گرفته بود را بی‌اعتبار و غیرقابل اثبات شمردند (ن‌ک: نکویی سامانی، ۱۳۸۶، ش ۱۲۳). علم جدید در رویکردی که از آن ملاحظه می‌شود، قلمرو خود را بررسی و کشف جنبه‌های مادی و فیزیکی اشیا دانسته و با تأکید بر اصالت انگاره‌های فیزیکی، به نفی جنبه‌های معنوی و قدسی عالم طبیعت می‌پردازد، لذا طبیعت را چون مجموعه‌ای پیچیده و محاسبه‌پذیر از اشیا و نیروها در نظر می‌گیرد.

فیلسوفان عصر روشنگری کوشیدند تا با استفاده از روش تجربی و داده‌های علم جدید به تفسیر جهان و انسان پرداخته و روش‌های علوم تجربی را در همه حوزه‌های علوم طبیعی و انسانی حاکم سازند. اندیشمندان عصر روشنگری، چون؛ بیکن، دکارت، هیوم، کانت، هگل، جان لاک، روسو، آگوست کنت و... کوشیدند تا نفوذ دین و اقتدار را در حوزه‌های حیات علمی، سیاسی و اجتماعی محدود سازند. گویی علم جدید هرگونه ارتباط مستمر خدا با جهان و تدبیر الهی آفرینش را انکار و امکان شناخت اشراقی و عرفانی

را نفی می‌کند (شایگان، ۱۳۸۰: ۲۳۹). نگاه برخی از اندیشمندان مدرن به گونه‌ای است که گویا انسان با علم، اراده، قدرت و خلاقیت خود می‌تواند جای خدا را گرفته و عالم را سامان بخشد (ن‌ک: داوری، ۱۳۷۷، ش ۱۷: ۷۱-۵۸).

پراگماتیست‌ها و تجربه‌گرایان حقیقت را چیزی می‌دانند که در مرحله عمل قابل اثبات و دستیابی باشد و آنچه به تجربه در نیاید، فاقد ارزش معرفتی است. دانشمندان غربی با ادعای استقلال و اعتبار محض علوم تجربی، به نفی دین، متافیزیک، سنت و ایدئولوژی پرداختند و خود را بی‌نیاز از دین و آموزه‌های وحیانی برشمردند. سردمداران نهضت اصلاح دینی یا رنسانس بر این نکته تأکید داشتند که بشر بدون حضور دین، قادر است تا نقش خویش را در جهان ایفا ساخته و آزادانه بر سرنوشت خویش حاکم گردد، لذا غالباً دین را به‌عنوان مانع پیشرفت علمی، اجتماعی و سیاسی تلقی می‌کردند (کاسیرر، ۱۳۹۵، ص ۲۱۱).

۷-۳. ظهور بحران‌های اخلاقی و معنوی

بشر غربی در پرتو گرایش‌های علمی گرچه تا حدودی خود را از قید خرافات و برخی باورهای باطل، آزاد کرده منتها در دام خطرناک نیهلیسم و از دست دادن ارزش‌های معنوی و اخلاقی گرفتار شده است. سارتر تصریح می‌کند که رمزی در عالم وجود نداشته و ارزش‌های مطلق و اخلاقیات عام مترتب بر وجود خداوند نیز وجود ندارد (ن‌ک: سارتر، ۱۳۷۶، ص ۹۰).

غیبت معنا در زندگی انسان مدرن به قول رنه گنون «سیطره‌ی کمیت بر زندگی کیفی» (ن‌ک: گنون، ۱۳۶۵: ۳۱۳) موجب شده است تا انسان امروز بیشتر به زندگی مادی، دنیوی، رفاه‌طلبی و تنعم روی آورده و حقایق فرا مادی و معنوی را به کلی نفی کند؛ گویی بشر امروز از پذیرش این حقیقت که از پس امروز فردایی بوده و ماوراء جهان مادی، حقیقت و معنایی متعالی وجود دارد، امتناع دارد.

انسان مدرن به دلیل تجددگرایی افراطی و تکیه بر عقل خود بنیاد، گرفتار بسیاری از بحران‌های معرفتی و معنوی و مبتلا به کمبود فضیلت و انحطاط اخلاقی شده است. به‌رغم

دستیابی بشر امروز به بالاترین درجه علم، تمدن و تکنولوژی، مشاهده می‌شود که در امور فردی اجتماعی تا چه حدی به انحطاط اخلاقی و فساد مبتلا گشته و در معرض چه جنگ‌های خانمان‌براندازی است که موجبات تلفات بسیاری خواهد شد و تا چه اندازه سلطه بر بشر حاکم شده و چگونه بهره‌مندی از جان، مال و عرض مردم رایج شده است. همه این امور در عصری جریان دارد، که آن را عصر دانش، تمدن و ترقی می‌خوانند (طباطبایی، ۱۴۰۳ ق، ص ۵). در برابر بیماری‌های روحی، نمی‌توان انتظار کمک از علم و فلسفه داشت؛ زیرا عقل بشری به تنهایی قادر نیست تا در برابر کوه آتشفشان خودخواهی و غرایز آدمی قرا گیرد. یک نظریه علمی به هر میزان که دقیق هم باشد، از جهت روانشناسی ارزشی به مراتب کمتر از یک اعتقاد مذهبی دارد، نظریه علمی فارغ از جهت‌های عاطفی تجربه بوده و ممکن است به‌زودی جای خود را به نظریه علمی دیگری دهد، درحالی که عقیده دینی طی قرن‌های زیادی باقی می‌ماند (گوستاو یونگ، ۱۹۴۰ م، ص ۵۳).

باین حال بشر از خلافت و قدرت علم و خلاقیت خود در جهان سوءاستفاده کرده و از دانش علمی خویش، به‌جای کاربرد عاقلانه و موافق اراده خداوند، در جهت استثمار طبیعت استفاده کرده است (ن ک: یارنولد، ۱۹۵۹ م، ص ۱۶۸).

۳-۸. تکیه بر روش تجربی صرف

از چالش‌های دیگر علم جدید تکیه بر روش تجربی صرف است که به‌هیچ‌وجه نمی‌تواند منجر به علم یقینی شود؛ از دیدگاه شهید مطهری علت یقینی نبودن علمی که صرفاً مستند به تجربه هستند، آن است که فرضیات ساخته‌شده در علوم گواهی جز انطباق با عمل نداشته و نتیجه عملی دادن (تحصیلی بودن) دلیل صحت یک فرضیه و مطابقتش با واقع نیست، زیرا ممکن است فرضیه‌ای همچون بطلمیوس صددرصد غلط بوده ولی درعین حال همین درباره خسوف و کسوف نتیجه عملی دهد (مطهری، ۱۳۷۷، ج ۶، ص ۱۷۰). دانش امروزی مقتضی انحصار بر توانایی فهم جهان و قوانین طبیعی است، بی‌آنکه این امور را به حوزه‌ای بالاتر از دانش، عقل و ادراک آدمی ارجاع دهد. امروزه بسیاری از دانشمندان بر

این امر معترف‌اند که علم و عقل بشری از عهده تعبیر و تفسیر بسیاری از اسرار آفرینش و حل کامل معمای خلقت ناتوان است (آلکسی، ۱۳۸۸، ص ۱۶).

چنانچه معتقد شویم که «حل تمامی مشکلات توسط علم امکان‌پذیر بوده و بشر تنها یک دشمن (جهل) داشته باشد و فقر، بیماری، ظلم و اضطراب، دلهره و... همه بر اثر نادانی ایجاد می‌شود و لذا باید به بشر علم آموخت تا امّ الفساد و امّ الامراض را نابود ساخته و با رفتن علت، معلول نیز از بین خواهد رفت». این نگرش مبتنی بر اصالت و اهمیت فراوان برای علم است، در حالی که علم‌گرایی افراطی، تاکنون و به‌تنهایی قادر به کاهش گرفتاری‌ها و اضطراب‌های بشر نبوده و لذا علم مادی تنها یک نوع مهارت نسبت به قوانین طبیعت است. لذا می‌توان گفت که بحران اصلی بشر مدرن بحران معنوی است؛ در واقع بحران علم در غرب زمانی آغاز شد که دستاوردهای علمی، نه‌تنها انسان را متوجه جهان زیست‌واقعی نکرد، بلکه توجه وی را معطوف قوانین قطعی فیزیکی طبیعت و ریاضی ساخت. لذا به نظر می‌رسد که بحران کنونی بشر هم معرفتی و هم اخلاقی و معنوی است.

۴. راهکارها

با توجه به چالش‌های موجود در حوزه علوم جدید، به نظر می‌رسد که می‌بایست در این حوزه به دنبال راه علاج و برون‌رفت از تک‌ساحتی بودن گرایش‌ها و رویکردها در این علوم پرداخت که در ذیل مواردی به عنوان راهکار قابل بررسی خواهد بود؛

۴-۱. نفی دیدگاه تک‌ساحتی

مشکل عمده علم جدید نادیده گرفتن بخش قابل‌ملاحظه‌ای از واقعیت جهان و توجه صرف به ابعاد مادی، فیزیکی و کمی جهان است (بورکھات، ۱۳۶۴، ص ۱۸۶). لذا این نکته بسیار قابل‌تأمل است که با مبانی علم نمی‌توان همه امور را تبیین کرده و شناخت دقیقی از آن به دست آورد و اصطلاحاً نمی‌توان عالی را بر اساس دانی تبیین کرد (مک کواری، ۱۳۷۸، ص ۳۵). پذیرش بی‌چون‌وچرای علوم غربی موجب بحران فکری، دینی و دوگانگی فرهنگی به‌ویژه در جوامع دینی می‌شود، از این‌رو اندیشمندان مسلمان به دنبال

بنیان‌گذاری روش‌های جدید تحقیق، پژوهش و پایه‌گذاری نظام تعلیم، تربیت و تولید علمی هستند که منطبق با آموزه‌های اسلامی باشد. از این رو مدافعان جریان بومی‌سازی علم و اسلامی‌سازی معرفت در تلاش‌اند تا علم را در مسیر الهی و انسانی قرار داده و از دایره محدود حس‌گرایسی و رویکرد الحادی رها سازند (ن‌ک: العبادی؛ <https://www.neelwafurat.com>).

البته باید پذیرفت که جهان مادی دارای قوانین و نوامیس مختص به خود بوده و به لحاظ موضوعی از حوزه کشف و شهود بیرون است، لذا این باور لزوماً منجر به تفکر سکولار نیست. در واقع آنچه در فلسفه غربی رخ داد نتیجه نوع تفکر آن‌ها و اعمال سیاست سکولار بوده است و جدا دانستن حوزه قلمروها الزاماً منجر به تفکر سکولار نمی‌گردد، مؤید این مدعا اندیشمندانی همچو پلانتینگا است. پلانتینگا می‌دید که عملاً «علم سکولار فارغ از دین» تسلط بالایی بر جوامع انسانی پیدا کرده و بعضی آثار نامطلوب نیز به بار آورده است (نابودی میلیون‌ها انسان و تخریب محیط‌زیست)، لذا توصیه پلانتینگا به جامعه مسیحی آن بود که اولاً به این نکته توجه شود که چگونه علوم رایج متأثر از طبیعت‌گرایی متافیزیکی (فارغ از خدا) هستند، ثانیاً در مورد علوم گوناگون موضع خداباورانه اتخاذ کرده، یعنی از جهان‌بینی دینی تبعیت کنند، زیرا آثار تخریبی علم رایج ناشی از جهان‌بینی حاکم بر آن است. از نظر پلانتینگا «دین» علاوه بر معنابخشی به فعالیت‌های افراد، دارای کارکردهای متنوع و متعدد معرفتی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و تربیتی است و می‌تواند نقش مؤثری در جوامع انسانی ایفا کند که از جمله آداب و تشریفات مذهبی و همبستگی اجتماعی را تحکیم بخشیده و در ک فعالیت‌های علمی را معنادار و عمیق‌تر می‌کند (I.k: Plantinga, 2010).

۴-۲. تبیین دو ساحتی از وجود انسان

انسان دارای دو بُعد؛ جسم و روح است و حقیقت واقعی او روحی تشکیل داده که جاودان خواهد ماند. انسان در خلقت با حیوانات و فرشتگان متفاوت است. حیوانات از شهوت و غضب و فرشتگان تنها از عقل برخوردارند، ولی انسان دارای عقل و برخوردار از شهوت و

غضب است. از این رو، در صورت غلبه عقل بر شهوت و غضب، فرشته‌خو و حتی فراتر رفته و اگر عقل مغلوب شهوت و غضب گردد به حد حیوانیت و فروتر سقوط خواهد کرد. لذا اسلام به پرورش جسم و روح انسان توجه داشته و کمال او را در گرو پرورش روح مطابق دستورات شرع مقدس اسلام می‌داند (ن ک: <https://article.tebyan.net/407652>). در واقع موجودات عالم خلقت از جهت ساحت وجودی برخی همچون؛ فرشتگان و مجردات، تنها جنبه فراطبیعی دارند و برخی دیگر، مانند موجودات عالم ماده، تنها جنبه طبیعی بودن؛ اما خداوند انسان را از دو جنبه طبیعی و فراطبیعی به وجود آورده است (ن ک: جوادی آملی، ۱۳۸۹).

۴-۳. تعدیل سلطه انسان

این نکته که انسان در دیدگاه علم جدید مسلط بر طبیعت باشد، امری بیگانه با تعالیم دینی نیست، زیرا بر اساس آیه شریفه: «إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» (بقره: ۳۰)، خداوند متعال انسان را خلیفه خود در زمین قرار داد و او را امر کرد که آن را آباد کند و در جایی منافع زمین را بر انسان عرضه داشته؛ «خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا» (بقره: ۲۹) و این امر الزاماً به بحران روحی منجر نشده، بلکه مایه احساس ارزشمندی و هدفمندی است.

اما این نکته قابل تأمل است که نگاه غیر الهی انسان به طبیعت و نگاه بی‌قید و شرط به آن بر ایجاد نامالایمات متعدد دامن زد؛ «وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ» (بقره: ۲۷). طبیعتاً تسلط بر طبیعت امری منافی تعالیم دینی نیست، بلکه استفاده ناصحیح از آن با آموزه‌های دینی ناسازگار است. به عنوان مثال بشر از عصر رنسانس به این سو، خود را مالک طلق طبیعت و مسلط بر آن می‌بیند و بی‌اعتنا نسبت به جوانب کیفی طبیعت به خود اجازه هرگونه تصرف در طبیعت را می‌دهد. از منظر انسان معاصر، طبیعت بی‌معنا و به صورت امر تقدس زدایی شده و به شکل موجودی بی‌ارتباط با ماوراء طبیعت است که هر روزه با ولع بیشتر در صدد تسلط و تغییر آن است.

بر مبنای نگرش حکیمانه و خدا‌باورانه، شناخت رابطه انسان با طبیعت منوط به شناخت رابطه طبیعت با فراطبیعت و قوانین فوق طبیعت و در نظر گرفتن ارتباط منسجم همه اجزاء و

موجودات جهان هستی با مبدأ اصلی خویش است. این تعبیر قرآنی که می‌فرماید: «قُلْ مَنْ يَدِينَهُ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ» (مؤمنون: ۸۸) مبین این حقیقت است که همه اشیاء دارای حقیقت و ساحتی باطنی و ملکوتی هستند و طبیعت وجودی کاملاً مستقل و منعزل از عوالم فراطبیعی وجود ندارد. لذا دارای قلمرویی است که اساس آن مرهون حقیقت والای دیگر بوده و نظام طبیعت تبلوری از حقایق متعالی فراطبیعی است، طوری که مبنای هستی شناختی الهی (که موجودات طبیعی را آیات حقایق فراطبیعی توصیف می‌کند)، از سوی مدافعان علم جدید مورد انکار قرار گرفته است، طوری که طبیعت از دیدگاه برخی دانشمندان تجربه‌گرا انباشته‌ای از مواد بی‌جان، بی‌معنا و فاقد غایت است که به‌عنوان منبع اقتصادی سرشار انرژی در اختیار و تصرف بشر واقع می‌شود. لذا امروزه نوع مواجهه انسان با طبیعت و کاربرد علوم جدید، عامل بروز نگرانی‌ها و بحران‌های روحی و فکری شده است (نصر، ۱۳۸۷، ص ۴).

حاکم بودن چنین نگاهی بر رابطه انسان و طبیعت و قوانین حاکم بر آن، منجر به آن شد که علوم طبیعی و دانش‌های وابسته به آن، پیامدهایی سوء و غیرقابل جبرانی به وجود آورند. طرز تفکر مدرنیته با جداسازی جهان بیرونی از درونی، هر شکل ارتباط بین عالم صغیر و کبیر را ناممکن ساخته و با کاهش سلسله مراتبی وجود در ابعاد هندسی و کمی، امکان هرگونه تأویل استعلایی را، از بین برده است. طوری که غنای جهان روح، رنگ باخته است و تفکر مدرن با بی‌ارزش شمردن کیفیات محسوس، آن‌ها را به سطح ذهنی ادراک و صدها ابعاد فیزیکی تقلیل داده است.

۴-۴. تبیین تأثیر متقابل علم و دین

مفاهیم علمی دقیقاً و کاملاً برگرفته از طبیعت نبوده و مفاهیم نظری، مبادی و مبانی مابعدالطبیعی در نظریه‌های علمی کاملاً نفوذ دارند. اهداف علمی دانشمندان و نگرش‌های عام جهان‌بینی آنان بر نحوه شکل‌گیری علم تأثیر گذارند؛ زیرا اهداف علمی دانشمندان، متأثر از نوع پرسش‌های نظری آنان بوده و با توجه به جهان‌بینی و فضای ذهنی رایج در روزگار خود و با تحت تأثیر قرار دادن پارادایم‌ها، گونه‌های خاصی از پاسخ‌ها را شایسته

بحث می‌دانند. این مهم نه تنها در مقام گردآوری علم، بلکه در مقام داوری نیز ظاهر می‌گردد.

امروزه در فلسفه علم از سوی دیدگاه پوزیتیویستی اثبات‌گرایانه و تأیید‌گرایانه مواردی مطرح می‌شود که به‌طور کامل نفی شده‌اند، به این صورت که آغاز علم، مشاهده و ادراک حسی است که بر نظریه‌ها و فرضیه‌ها تقدم دارد و مشاهدات و ادراکات حسی بی‌طرفانه، تکیه‌گاهی مطمئن جهت بنا کردن دانش تجربی عینی و یقینی است و تنها روش راه یافتن گزاره‌های مشاهداتی به قوانین عام، استقرا است. در مقام علم‌اندوزی، ذهن انسان فعال است، نه منفعل و همچون کشکولی می‌ماند که داده‌های حسی در آن ذخیره گشته و عینیت به معنای مشاهده و شناخت پدیدارها و به‌دوراز تخیلات، سلیق و پیش‌داوری‌های متافیزیکی است (ن‌ک: خسروپناه، ۱۳۸۰، ج ۳۷، صص ۸۹-۷۲).

۴-۵. ایجاد پیوند میان دانش و ارزش

در سال‌های اخیر این اعتقاد که علم قادر بر عرضه تبیینی حقیقی از جهان باشد، مورد تردید قرار گرفته است، ضمن آنکه این تصور که علوم طبیعی جایگزین نیاز انسان به خدا شوند نیز به نحوی از میان رفته است. به‌عنوان نمونه گاه با سؤالاتی مواجه می‌شویم که علم قادر به پاسخگویی آن نیست و هیچ‌گونه پیشرفت قابل‌تصور از علم آن را قادر به پاسخگویی نکرده است... سؤالاتی چون؛ چگونه هر چیزی آغاز شده؟ ما برای چه اینجا هستیم؟ از چه ساخته شده‌ایم؟ و هدف از زیستن چیست؟ (Medawar, 1984: 66). از دیدگاه پوپر علم نمی‌تواند درباره معمای وجود و وظیفه انسان در این جهان و درباره اصول اخلاقی حکمی صادر کند (K. Popper, 1978: 339-355). از علوم طبیعی نمی‌توان آموخت که طبیعت برای چیست و اساساً چرا و چگونه وجود داشته و چرا این قوانین موجود بر آن حاکم است؟ اگر خواسته باشیم دید کاملی از طبیعت کسب کنیم به حکمتی متعالی‌تر از علم نیاز داریم (K. Popper, 1978: 190).

از دیدگاه افرادی چون؛ پاکینگ هورن، فیزیکدان انگلیسی علم بدون دین ناقص است و نمی‌تواند عمیق‌ترین فهم ممکن را به دست دهد (مهدوی‌نژاد، ۱۳۸۴، ص ۵۷).

همان‌طور که اینشتین معتقد بود علم بدون مذهب لنگ است و مذهب بدون علم کور است (فیلیر، ۱۳۴۶، ص ۵۰۸). بطلان سخن افرادی که عیناً و علماً مدعی بی‌نیازی بشر از دین و تعالیم وحیانی بوده و خوشبختی، سعادت و فائق آمدن بر همه مشکلات و نابسامانی‌ها را منحصر در جایگاه عقل و علم می‌دانند، اثبات‌کننده نقش بی‌بدیل دین در گذر زمان و بهترین پاسخ به ادعای فوق‌خواهد بود. علامه طباطبایی در خصوص عدم کفایت علم و پیشرفت مادی معتقد است؛ پیشرفت بشر در قسمتی از معلومات کفایت‌کننده برای قسمت دیگر و سایر مجهولات انسان نیست. گرچه علوم طبیعی چراغی روشن‌کننده است که بخشی از مجهولات را برای انسان معلوم ساخته، منتها برای رفع هر تاریکی سودمند نیستند. لذا علوم باحث از طبیعت، اساساً نسبت به مسائل معنوی، روحی و ماوراءالطبیعه بیگانه بوده و قادر به بررسی این شکل از مقاصد (قابل کشف با نهاد خداداد انسان) نیستند (ن‌ک: طباطبایی، ۱۴۰۳، ق، ص ۵).

بشر گرچه توانسته درون‌اتم را شکافته، به فضای کیهانی قدم گذاشته و بسیاری از مشکلات طبیعی را از خود دور و رازهای بی‌شماری از طبیعت و قوانین نظام هستی را کشف کند، منتها هنوز در مسئله سعادت و راه خوشبختی کامل بشر به توافق نرسیده است (مطهری، ۱۳۷۳، ص ۸۷). علم غربی نسبت به پیامدهای منفی علم و تکنولوژی غربی چون؛ تخریب محیط‌زیست، بروز انواع بیماری‌ها، آلودگی‌های بهداشتی، انواع مشکلات روحی و فرهنگی بی‌اعتنا و غیرمسئول است. بیشتر بحران‌های کنونی جهان معاصر محصول علم جدید و فاصله علم از ارزش‌های دینی و اخلاقی و ناشی از جدایی علم جدید از دین و نگرش‌های معنوی و قدرت یافتن متخصصان بدون معنویت است. این موضوع برخی اندیشمندان برجسته غربی را بر آن واداشته که تمدن جدید غرب را به باد انتقاد بگیرند.

پیوند بین دانش و ارزش در زمان حاضر به مسئله‌ای جدی و دغدغه‌ای برای دانشمندان رشته‌های مختلف تبدیل شده است. برخی اندیشمندان غربی به اهمیت جهت‌دهی علم پی برده و خواستار آشتی بین علم و ارزش‌های اخلاقی و دینی هستند. از دیدگاه آنان بشر بر اثر جدایی علم از دین، ساحت‌های معنوی هستی و ارزش‌های خود را در معرض بحران‌ها و محرومیت بسیار قرار داده و از سوی علم جدید پاسخی برای

سؤالات اساسی نداشته و معنایی به زندگی نمی‌دهد، گویی علم تنها ابزاری است که راه وصول به هدف را به ما نشان می‌دهد. به همین جهت، امروزه انسان‌ها به دنبال ارزش‌هایی هستند که فراتر از معیارهای تحصیلی (پوزیتویستی) باشد.

توسعه علم در قرن بیستم فضای مناسبی جهت ایجاد ارتباط با سنت‌های دینی فراهم آورد؛ بشر امروز بی‌توجه به حوزه‌های بحران علم و ناهمگونی توسعه تکنولوژی با نیاز زیست جهان و دیگر جنبه‌های ویرانگرش، هنوز با نگاهی آرمان‌گرا به علوم تجربی، بر اصالت این دسته از علوم یعنی علم غیر ارزشی و غیردینی تأکید دارد. علم با همه مزایایش، در حد وسیله و ابزار ارزش‌دهی دارد، لذا هدف آفرینی و جهت‌دهی نکرده و نمی‌تواند نیازهای معنوی و پرسش‌های اساسی بشر را پاسخ دهد. دنیای غرب با محور قرار دادن علم و عقل مدرن، نه تنها، موفق به عطای همای سعادت و خوشبختی واقعی نگردید، بلکه بر مصائب و مشکلات مختلف بشر نیز افزود (عمید زنجانی، ۱۳۶۶، ص ۹۵).

۴-۶. اثبات انگاره‌های متافیزیکی

بسیاری از متفکران قرن ویزگی اصلی تمدن غرب را نهیلیسم و پایان متافیزیک و نفی باورهای وحیانی و سیطره علم بدون معنویت و تعهد می‌دانند، برخی دیگر نیز با توجه به تنزل و انحطاط اخلاقی بشر و فقدان آرمان‌های معنوی، وجه غالب تمدن جدید را دنیاگرایی تلقی می‌کنند. پیام‌آوران غروب خدایان و سرودگان انحطاط در غرب کم نبوده‌اند، بیش از همه هایدگر و نیچه از نهیلیسم پنهان در نفس ایده پیشرفت خبر داده‌اند (ن‌ک: شایگان، ۱۳۸۰، ص ۵۳). با وجود همه امکانات و لذات‌های مادی، گاه انسان مدرن، در عمق وجود خویش، احساس پوچی و بی‌هویتی داشته و از درک بسیاری از حقایق هستی، معنای زندگی، مرگ، دیگر حقایق معنوی و ارتباط با خدا محروم است. لذا علم جدید، به‌رغم ارائه نوعی مهارت و تسلط نسبت به قوانین طبیعت، به‌تنهایی قادر نبوده تا بحران‌های روحی و اضطراب‌های بشر را کاهش دهد.

به نظر می‌رسد که بروز معنویت ستیزی در انسان مدرن مشعر به این مطلب است که بشر مدرن غربی خود را مجبور یافته که به مناسبت روی‌آوری به علم و عقلانیت، نسبت به

معنویت و دین‌گردان شود. در واقع با هجوم عقل‌گرایی خشک و تجدد‌گرایی، انسان مدرن به انحطاط اخلاقی، کمبود فضیلت و جدایی عقل از نور دین مبتلا شده است که به نظر بحران اساسی بشر که منشأ بسیاری از چالش‌های دیگر زندگی او شده، فقدان معنا و از میان رفتن ارتباط بشر با خدا و سیطره یافتن کمیت بر زندگی انسان است. لذا ریشه سردرگمی انسان معاصر و بحران معنویت، غفلت از وجود غایت هستی و مبدأ است طوری که بشر امروز به میزانی در تفکر افزایش عدد، تکاثر، دارایی، تمتعات مادی و جسمانی گرفتار آمده که امکان ادراک و چشیدن طعم حیات واقعی و معنوی را از خود منتفی ساخته است.

جامعه غرب امروز، از خلأ احساس وجود خداوند و ارزش‌های معنوی رنج می‌برد؛ تا آنجا که ارزش پول، قدرت و شهرت جنجالی، با مضحک‌ترین شکل و مبتذل‌ترین مفهومش حاکم است. گرچه بشر در سایه علم جدید تا حدودی به آمال و خواسته‌های خویش دست یافته اما به این حقیقت نیز اذعان خواهد داشت که نیازهای روحی و معنوی نیز وجود داشته که قابل پاسخ‌گویی با لذات مادی نیست و از جمله نیازمندی‌های اساسی انسان، نیاز به خدا و کشف حقیقت هستی است. انسان عصر حاضر در جستجوی ارزش‌هایی است که علاوه بر معیارهای تحصیلی (پوزیتیویستی)، نیازهای روحی، روانی، عاطفی و معنوی را هم پاسخگو باشد.

۴-۷. آراستن علم با فضیلت اخلاقی

از دیدگاه اسلامی دانش بدون اخلاقیات و ارزش‌ها به تنهایی فضیلت شمرده نمی‌شود، بلکه دانشی سودمند است که به رشد، کمال، سعادت، صلح و آرامش نوع انسانی کمک کند و در این راستا تنها علم دینی و مفید را توصیه می‌کند. از منظر تعالیم قرآن معرفتی ارزش دارد که فقط «يَحْمِلُ أَسْفَارًا» (جمعه: ۵) نباشد، لذا علم باید انسان را متحول ساخته و دارای تأثیر در رشد و کمال انسان باشد؛ بنابراین اگر علم با ایمان، عمل صالح و نورانیت همراه نباشد، علم نافع، سازنده، ثاقب و مرضی خدا نخواهد بود «خَيْرُ الْعِلْمِ مَا أَصْلَحَتْ بِهِ رِشَادَكَ وَشَرُّهُ مَا أَفْسَدَتْ بِهِ مَعَادَكَ» (مجلسی، ۱۳۶۴، ج ۷۵، ص ۳۸۱). چنانکه امام خمینی (ره)

فرمودند: مهم تربیت است، علم تنها فایده ندارد، علم تنها مضر است (امام خمینی، ۱۳۶۸، ج ۱۴، ص ۴۰).

بنابراین تنها علمی کامل، جامع و نافع است که به معنای دقیق فلسفی، واقع‌نما بوده و همه مراتب و درجات واقعیت و ابعاد فیزیکی و متافیزیکی اشیاء را مورد مطالعه قرار دهد، زیرا در غیر این صورت اگر علم در مبنا و غایات خود، بر حقایق متافیزیکی استوار نباشد و تئوری‌های علمی صرفاً مبتنی بر روش تجربی باشند، ما تنها قادر به تفسیر ظواهر مادی پدیده‌ها و اشیاء خواهیم بود، که نتیجه منطقی‌اش مغفول ماندن بسیاری از واقعیت‌ها و حقایق هستی است. بدین جهت علم در اصلی‌ترین اهداف و کارکرد خود دچار بحران معرفتی و واقع‌نمایی است، زیرا تنها به تبیین جنبه‌های مادی و فیزیکی اشیاء می‌پردازد (رضایی، ۱۳۸۳، ص ۲۱).

علم با نگرش تحمیلی یک‌سویه و محدود به انسان، فاقد فایده است، بلکه زمانی مطلوب خواهد بود که در راه تکامل مثبت و در همه جنبه‌های انسانی دارای نقش باشد. البته در این سخن تردیدی نیست که ماهیت علم و دانش فی‌ذاته زیان‌بخش نبوده، بلکه مشکل اصلی در صاحبان علم و خود بشر است که از علم نیز همانند ابزار و امکانات دیگر طبیعی در جهت منفی و زیان‌بار استفاده کرده و در بهره‌گیری از ابزار و علم پایبند به تعهدات اخلاقی و دینی نیستند.

اسلام به‌رغم ارزش فراوان قائل شدن برای علم، توصیه بسیار به فراگیری علم و معرفت دارد؛ اما در عین حال هر علمی را نیز توصیه نکرده و تنها علمی را معرفی می‌کند که قوانین و سنت‌های الهی در نظام تکوین و تشریح را محترم بشمارد. اسلام، علم همراه ایمان و تعهد به ارزش‌های اخلاقی و الهی را علم مفید و لازم برشمرده و علمی را که تنها یک بخش از حقایق را بپذیرد و بسیاری از موجودات و حقایق غیرمادی عالم هستی را انکار کند، ناقص و زیانبار می‌داند.

بی‌شک از مهم‌ترین پیش‌فرض‌ها و مؤلفه‌های اسلامی شدن دانشگاه آن است که چنین علمی، هدف و مبنای همه علوم و تحقیقات بشری واقع شود؛ یعنی دانشمندان در شناخت اثره‌ها و موضوعات متعلق هر علمی، آنان را به‌عنوان موجوداتی وابسته به خالق

هستی در وجود، آثار، بقا، مبدأ و غایت، بنگردد. چنین نگاهی، حقیقتاً واقع‌بینانه و علمی است. اکنون در نگرش دانشمندان علوم طبیعی، طبیعت مستقل از خدا ملاحظه می‌شود و به‌جای این سخن که مخلوقات الهی از کجا شروع و به چه می‌انجامد؟ چنین گفته می‌شود؛ طبیعت چنین و چنان اقتضا دارد. پس هنگامی که سخن از خلقت باشد، توجه به خالق مدبر آن‌ها نیز خواهد شد و به دنبالش مسئولیت انسان نیز مطرح خواهد شد.

از دیدگاه امام خمینی (ره) نظر اسلام آن است که همه امور مهار و به علوم الهی و توحید برگشت کند، بدین معنا که انسان خداوند را در طبیعت و سایر موجودات ملاحظه کند (ن‌ک: امام خمینی، ۱۳۶۸، ج ۸، ص ۴۳۳). بنابراین همان‌گونه که علم غربی مبتنی بر مبانی فلسفی مدرنیته و اومانیزم غربی است، علم‌گرایی اسلام نیز مبتنی بر جهان‌شناسی، انسان‌شناسی و نظام جامع معرفتی اسلام قابل سامان است.

بررسی

در بحث آسیب‌شناسی علم جدید و راهکارهای مرتبط با آن به نظر می‌رسد که ماهیت مادی علم جدید از چالش‌های آن است که فارغ از هرگونه امر متافیزیک اهداف خود را ترسیم می‌کند درحالی‌که با تبیین دو ساحتی از وجود انسان این ابهام مرتفع خواهد شد. نگاه تک‌بعدی به قوانین عالم نمی‌تواند نتیجه جامع و کاملی از مسیر صحیح در برابر انسان ترسیم کند، لذا با نفی دیدگاه تک‌ساحتی، همواره میرانی از ساحت دیگر ولو به‌صورت احتمال در نظر گرفته خواهد شد که در نگرش انسان بسیار مؤثر است. سیطره انسان بر طبیعت از دیگر پیامدهای علم جدید و هموار کننده مسیر طغیان است که بر اساس آموزه‌های معنوی با تعدیل سلطه انسان قابل حل است. علم جدید گاه مسیر جدایی از آموزه‌های وحیانی را می‌پیماید که با تبیین تأثیر متقابل علم و دین بر یکدیگر و نیز آراستن علم با فضیلت اخلاقی مسیر صحیح و کامل بازشناخته خواهد شد.

در علم جدید ممکن است داعیه اصالت علم و عقل به انکار دین منجر گردد که در این حوزه اثبات انگاره‌های متافیزیکی با مثال‌ها یا نمونه‌های قابل تحقق یا تأمل تبیین خواهد بود، همچنان که نفی متافیزیک با تبیین دو ساحتی از وجود انسان قابل پاسخگویی

است. از سویی ظهور بحران‌های اخلاقی و معنوی بر اثر اهتمام افراطی به علم جدید را می‌توان با راهکار ایجاد پیوند میان دانش و ارزش، جبران ساخت، مضاف بر آنکه تکیه بر روش تجربی صرف، امری غیرقابل اتکا در شناخت است که نیازمند تبیین دو ساحتی از وجود انسان و متبلور ساختن آن در باور و رفتار انسان‌ها است.

در حوزه عدم کفایت علم جهت سعادت همه‌جانبه این مطلب شایان ذکر است که از مهم‌ترین عوامل رشد و کمال انسان علم است که به وسیله آن انسان، به درک حقایق اشیاء و اسرار هستی پی برده، خوبی‌ها، بدی‌ها، منافع و زیان‌های اشیاء را شناسایی، روش صحیح زندگی را دریافت و از تکرار خطا و روش‌های نادرست پرهیز می‌کند. بی‌شک علم لازمه رشد و کمال بشر در همه زمینه‌های مادی، علمی، عقلی، صنعت، فرهنگ و تمدن است. با این حال، علم برای انسان در حد وسیله و ابزار دارای ارزش بوده و هدف آفرین نیست. در واقع علم فاقد جهت‌دهی بوده و صرفاً قابلیت استفاده را دارد، بنابراین پیشرفت علم آن‌چنان نیست که موجب دگرگونی در حقیقت و ماهیت آدمی شود (نک: صانعی، ۱۳۸۰، ص ۵۲). بشر علم را همچون ابزاری جهت تأمین اهداف خویش استفاده می‌کند.

باید ملاحظه شود که در عصر حاضر که عصر علم و دانش تلقی می‌شود، غریزه‌ها، شهوات، غضب، جاه‌طلبی، برتری‌طلبی، افزون‌طلبی، استخدام، استثمار، نفس و نفع‌پرستی و ستمگری بشر در چه حالی است؟ آیا در پرتو علم همه این امور ساکن و روح‌راستی و درستی، عدالت، تقوا، رضا، عفاف، جایگزین آن‌ها گردیده یا امر برعکس می‌شود؟ به نظر می‌رسد که شواهد و ملاحظات بر مورد دوم صحه می‌گذارد و غرایز بشر سرکش‌تر از پیش و علم به شکل ابزاری در دست غرایز است. گویی دیو شهوت فرشته علم را به خدمت گمارده و عساکر علم و دانشمندان، خادم جاه‌طلبی سیاستمداران و مدعیان «آنا ربُّکُمُ الْأَعْلَى» (نازعات: ۲۴) گشته‌اند. به نظر پیشرفت علم کمترین اثر را بر غرایز نداشته بلکه غرایز حیوانی‌اش را افروخته‌تر کرده است، گرچه علم روشنایی بوده منتها بهره‌گیری از آن بستگی به موارد و اهداف به کار گرفته شده دارد. به طوری که اگر هدف ناصحیحی در پس پرده باشد نتیجه نیز همان شکل است؛ از دیدگاه بیکن علم برای قدرت و خدمت قدرت است، لذا هیچ‌گاه در جهان، علم به مانند امروز، در خدمت و اسیر قدرتمندان و

زورمندان نبوده است (نک: بیکن، ۱۵۹۷ م). «چو دزدی با چراغ آید گزیده تر برد کالا» (سنایی غزنوی، ۱۴۰۰، قصیده: ۷).

اینک ملاحظه می‌شود تمدن غرب به دلیل عدم اعتنا به جنبه‌های معنوی حیات و دین‌ستیزی، از درون دچار چالش و بحران شده و راه برون‌رفت از این پارادوکس و بحران معرفتی و معنوی، تجدیدنظر و اصلاح عملکرد نسبت به دین است. امروزه بشر به‌رغم پیشرفت در حوزه‌های مختلف علم و تکنولوژی، هنوز از حل بسیاری از امور اخلاقی، معنوی و فردی اجتماعی خود عاجز و دچار بحران است (دژاکام، ۱۳۸۴، ص ۱۳۱).

در حال حاضر مشخص شده که توسعه علم و تمدن، نیاز بشر به دین را جهت زندگانی مفید، مرتفع نمی‌سازد، زیرا انسان از نظر شخصی و هم اجتماعی احتیاج به دین دارد (مطهری، ۱۳۷۳، ص ۸۷)؛ اما در حوزه مبانی متافیزیکی علم به نظر می‌رسد که از مفروضات بنیادین علم، پذیرش اصل حاکمیت قانون علیت، نظم و روابط ثابت و قابل پیش‌بینی در بین موجودات جهان و قابل شناخت دانستن موجودات جهان طبیعت است (نصر، ۱۳۸۷، ص ۴). علم جدید به‌صورت مبرم به فلسفه طبیعت و متافیزیک جامع و فراگیر و الهی، احتیاج دارد (همان، ص ۱۵۶).

به نظر می‌رسد تنها دانش متافیزیک همه مراتب و ساحت‌های طبیعت را مورد شناسایی و پذیرش قرار داده و می‌تواند بار دیگر علوم را از بن‌بست و بحران‌های موجود نجات داده و در جهت عقلانی و بایسته قرار دهد. لذا فقدان مبنای متافیزیکی (همان، ص ۱۴۰). موجب جهت‌گیری غیرالهی و غیرحکیمانه و تضاد علم جدید با آموزه‌های الهی می‌گردد و از سویی انسان مدرن را از داشتن یک رویکرد عاقلانه درباره شناخت طبیعت و چگونگی بهره‌برداری از آن محروم ساخته است.

درواقع پایه‌گذاری نظام تعلیم، تربیت و تولید علم بر اساس روش تحقیق و پژوهش تجربی و کمی، منجر به ایجاد بن‌بست‌های معرفتی و زمینه بسیاری از خطاهای فاحش علمی، برنامه‌ریزی، مدیریتی و حتی جهان‌شناختی و انسان‌شناختی شده است. لذا ضرورت اصلاح مدل‌های تحقیق و ابداع شیوه‌های جدید در همه حوزه‌های علمی و پژوهشی قابل ملاحظه است. البته نباید از این نکته غافل ماند که پذیرش اصل علیت میان پدیده‌ها

الزاماً به معنای پذیرش اصل متافیزیک نیست، به طوری که حتی کمونیست‌ها هم در نوسان بین تضاد درونی پدیده‌ها و علیت دچار مشکل شده‌اند. شهید صدر (ره) اصل علیت را فطری دانسته و معتقد است تصور علیت، حقیقتی غیرقابل انکار است (صدر، ۱۳۹۳، ص ۳۶)؛ اما در دیگر اثر خود به تحلیل دیگری از علیت پرداخته و میان علیت عقلی و تجربی تمایز قائل شده است؛ به طوری که علیت در معنی عقلی را رابطه ضرورت، رابطه شمولی بین دو مفهوم و افراد یک مفهوم در رابطه علی معلولی با یکدیگر دانسته، درحالی که در معنی تجربی آن را هم‌زمانی پیاپی دو رویداد برحسب تصادف، نمایانگر رابطه مستقل بین افراد و عدم ملازمه بین افراد یک ماهیت می‌داند (همو، ۱۴۲۴ ق، ص ۲۳۵) که ممکن است با امور متافیزیک بیگانه بوده و بازتاب‌دهنده مآقع آن نباشد. به نظر قوت عقلا نیت فلسفی شهید صدر با تعبد مطلق نسبت به دین جمع می‌شود، لذا حدود فلسفه وی محدود به پیوند میان سؤال‌های متافیزیکی و پاسخ‌های دین بوده و در آثار خود (حتی مبانی منطقی استقراء با تکیه بر روش تجربی) در تلاش است تا از طریق تحلیل فلسفی و عملی، توانایی انسان بر قبول غیب و رد نسبی عقل را تبیین کند (نک: اخوان، ۱۳۷۹: ش ۲۴ و ۲۵).
 باین حال اگر ملاک حاجتمندی شیء به علت، وجود امکانی یا فقر به علت باشد، فرقی میان موجود مادی یا مجرد وجود نخواهد داشت و روشن است که نظام علی و معلولی در مجردات، نسبت به نظام عالم طبیعت قوی‌تر و بسیاری از مقدمات آن در عالم مجردات ضرورت نخواهد داشت (پایگاه حوزه، ۱۳۸۵: ۱۶۰۳۱۲). بر اساس آنچه تبیین گشت به نظر می‌رسد که علم صرف و تک بعدی و بدون در نظر گرفتن بدیل خود یعنی ماوراء و متافیزیک، نمی‌تواند تا اهداف بشر و ارزش‌هایش را به طور کامل به سوی مسیر سعادت و کمال تغییر داده و معیارهایش را عمومی و انسانی سازد.

بحث و نتیجه‌گیری

در بحث آسیب‌شناسی و چالش‌های علم جدید، راهکارهایی موردبررسی قرار گرفت؛ در حوزه ماهیت مادی علم جدید با تبیین دو ساحتی از وجود انسان. در بحث نگاه تک‌بعدی به قوانین عالم، نفی دیدگاه تک ساحتی. در موضوع سیطره انسان بر طبیعت، تعدیل سلطه انسان،

در امر جدایی از آموزه‌های وحیانی، تبیین تأثیر متقابل علم و دین و آراستن علم با فضیلت اخلاقی، در چالش انکار دین با داعیه اصالت علم و عقل، اثبات انگاره‌های متافیزیکی، در مسئله نفی متافیزیک، تبیین دو ساحتی از وجود انسان، در آسیب ظهور بحران‌های اخلاقی و معنوی، ایجاد پیوند میان دانش و ارزش و در رویکرد تکیه بر روش تجربی صرف، تبیین دو ساحتی از وجود انسان می‌تواند به‌عنوان راهکارهایی معرفتی مورد توجه قرار گیرد.

بنابراین پذیرش بی‌چون و چرای علوم غربی، بدون توجه به خاستگاه و زمینه‌های شکل‌گیری آن، بدون توجه به ماهیت و مشکلات معرفت‌شناختی و فلسفی آن، گاهی یا در بالاترین فرض غالباً موجب انتقال بحران‌ها و تبعات آن به سایر جوامعی است که این علوم را اقتباس کرده و موجب بحران فکری، دینی و دوگانگی فرهنگی خواهد شد. لذا در جریان بومی‌سازی علم باید اهتمام لازم بر اصلاح مبانی و روش‌های آن و جهت الهی و عقلانی بخشیدن به اندیشمندان و محققان وجود داشته باشد تا بتوان علم را از دایره محدود حس‌گرایی، رویکرد الحادی رها ساخت. با توجه به چالش‌هایی علم جدید، باید در مبنای علم و نگرش‌ها و روش‌های شناخت پدیده‌ها، تجدیدنظر اساسی صورت گرفته و بنیاد این کاخ معرفتی از نو بنا نهاده شود، چراکه علم جدید تنها یک بُعد از شناخت یعنی شناخت تجربی را معتبر و اصیل دانسته، در حالی که واقع‌گرایی علم و حقیقت‌نمایی که اقتضای ذاتی و رسالت اصلی آن است ایجاب می‌کند تا در مقام مطالعه پدیده‌ها، چشم ظاهریین و حس‌گرایانه را تنها راه مشاهده و شناخت موجودات طبیعی به شمار نیاورده، بلکه توأمان، نگاه عقلی، دینی و سایر روش‌های شناخت نیز در نظر گرفته شود؛ زیرا امور متافیزیکی و حقایق هستی با امور تجربی قابل ارزیابی و انکار نیست. لذا در عین فعالیت بی‌وقفه علمی، مجالی برای حیات و نقش‌آفرینی دین فراهم آورده تا از آثار و برکات تعالیم وحیانی‌اش بهره‌مند گردیم.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Seyyed Mojtaba Jalali

<http://orcid.org/0000-0002-3435-5817>

منابع

قرآن کریم

اخوان. قاسم. (۱۳۷۹). «سیمای فلسفه جدید در آثار شهید صدر». حوزه و دانشگاه. ش ۲۴ و ۲۵.
اقبالی. ابوالفضل. (۱۳۸۹). «اخلاق پروتستانی یا مسیحیت یهودی: عقل‌گرایی و مدرنیته». زمانه. ش ۹۰. صص ۵۸-۵۹.

امام خمینی. سید روح‌الله موسوی. (۱۳۶۸). صحیفه نور. تهران: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی.

آلکسی. کارل. (۱۳۸۸). انسان موجود ناشناخته. مترجم: عنایت‌الله شکیباپور. تهران: دنیای کتاب.
باربور. ایان. (۱۳۷۹). علم و دین. مترجم: بهاء‌الدین خرماهی. تهران: انتشارات حکمت.
بامن. زیگموند؛ پینکنی. تونی...؛ سوئینگ وود. آل؛ ولف. ژانت. (۱۳۷۸). مدرنیته و مدرنیسم: سیاست، فرهنگ و نظریه اجتماعی. مترجم: حسینعلی نودری. تهران: نقش جهان.
بلامی فاستر. جان. (۱۳۸۲). اکولوژی مارکس: ماده‌باوری و طبیعت. مترجم: اکبر معصوم بیگی. تهران: دیگر.

بورکهاث. دت. (۱۳۶۴). «کیهان‌شناسی و علم جدید» فردا. ص ۱۸۶.
بیکن. فرانسیس. (۱۵۹۷ م). کتاب در باب امپراتوری. مترجم: بنفشه جعفر. تهران: روزگار.
جوادی آملی. عبدالله. (۱۳۸۹). انسان از آغاز تا انجام. قم: نشر اسراء.
جیمز آ. کوریک. (۱۳۸۴). رنسانس. مترجم: آزیتا یاسائی. تهران: انتشارات ققنوس.
حکیمی. محمدرضا. (۱۳۸۲). «عقل خود بنیاد». بازتاب اندیشه. ش ۴۶.
خسروپناه. عبدالحسین. (۱۳۸۰). منطق استقراء علمی. مجله کلام اسلامی. ش ۳۷. صص ۷۲-۸۹.
داوری. رضا. (۱۳۷۷). «دین و تجدد». نقد و نظر. ش ۱۷. صص ۷۱-۵۸.
دژاکام. علی. (۱۳۸۴). تفکر فلسفی غرب (از منظر استاد شهید مرتضی مطهری). قم: دفتر نشر معارف.

سارتر. ژان پل. (۱۳۷۶). اگزیستانسیالیسم و اصالت بشر. مصطفی رحیمی. تهران: نیلوفر.
سنایی غزنوی. (۱۴۰۰). دیوان سنایی غزنوی. مؤلف: پرویز بابایی. بی‌جا: نگاه.
شایگان. داریوش. (۱۳۸۰). افسون زدگی جدید. هویت چهل‌تکه. مترجم: فاطمه ولیانی. تهران: نشر و پژوهش فرزانه روز.

صانعی. سید مهدی. (۱۳۸۰). *پژوهشی در تعلیم و تربیت اسلامی*. ویراستار: مصطفی کدکنی. بی جا: سناباد.

صدر. محمدباقر. (۱۳۹۳). *فلسفه ما*. ترجمه محمدحسن مرعشی شوشتری. تهران: خرسندی.

صدر. محمدباقر. (۱۴۲۴ ق). *الاسس المنطقیه للاستقراء*. قم: الاولی. شریعت.

طباطبایی. سید محمدحسین. (۱۴۰۳ ق). *المیزان فی تفسیر القرآن*. بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.

طباطبایی. محمدحسین. (بی تا). *فرازمایی از اسلام*. تنظیم: مهدی آیت‌اللهی. قم: جهان آرا.

عمید زنجانی. عباسعلی. (۱۳۶۶). *انگیزه‌ها و ریشه‌های اصیل پیوند مذهب و انسان*. بی جا: برهان.

فیلیر. فرانگ. (۱۳۴۶). *زندگی انیشتین*. مترجم: حسن صفاری. تهران: امیر کبیر.

کاپلستون. فردریک چارلز. (۱۳۸۸). *تاریخ فلسفه یونان و روم*. مترجم: سید جلال‌الدین مجتبوی. تهران: انتشارات علمی فرهنگی.

کناری‌زاده. محمد. (۱۳۹۱/۱۰/۶). ۱۶:۳۷. *مروری بر تاریخ علم و تحولات علمی؛*

<http://konari55523.blogfa.com/post/4>

کاسیرر. ارنست. (۱۳۹۵). *فلسفه روشنگری*. مترجم: یدالله موقن. بی جا: نیلوفر.

گنون. رنه. (۱۳۶۵). *سیطره کمیت و علائم آخرالزمان*. مترجم: علیمحمد کاردان. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

گوستاویونگ. کارل. (۱۹۴۰ م). *روان‌شناسی و دین*. مترجم: عبدالرحیم گواهی. تهران: جامی (مصدق).

ماکس وبر. (۱۳۸۱). *اخلاق پروتستان و روح سرمایه‌داری*. مترجم: عبدالکریم رشیدیان. تهران: بی نا.

مجلسی. محمدباقر. (۱۳۶۴). *بحار الانوار*. تهران: اسلامیه.

مرچنت. کارولین. (۱۹۸۰ م). *مرگ طبیعت: زنان. اکولوژی و انقلاب علمی*. بی جا: بی نا.

مصباح یزدی. محمدتقی. (۱۳۹۴). *اخلاق در قرآن (جلد دوم)*. تحقیق و نگارش: محمدحسین

اسکندری. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (قدس سره).

مطهری. مرتضی. (۱۳۷۳). *مقالات فلسفی*. تهران: صدرا.

مطهری. مرتضی. (۱۳۷۷). *مجموعه آثار*. تهران: صدرا.

مطهری. مرتضی. (۱۳۶۵). *ده گفتار*. تهران: انتشارات حکمت.

- مک کواری. جان. (۱۳۷۸). تفکر دینی در قرن بیستم. مترجم: بهزاد سالکی. تهران: امیر کبیر.
- مگی. براین. (۱۳۷۴). مردان/ندیشه، پدیدآوردندگان فلسفه معاصر. مترجم: عزت الله فولادوند. بی جا: طرح نو.
- مهدوی نژاد. محمدحسین. (۱۳۸۴). دین و دانش. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- میرزائی اهرنجانی. حسن. (۱۳۸۶). زمینه های روش شناختی تئوری سازمان. تهران: سمت.
- نصر. سیدحسین. (۱۳۸۷). انسان و طبیعت (بحران معنوی انسان متجدد). مترجم: عبدالرحیم گواهی. بی جا: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- نصیری. مهدی. (۱۳۸۰). اسلام و تجدد. تهران: نشر صبح.
- نکویی سامانی. مهدی. (۱۳۸۶). «دین در دنیای مدرن». معرفت. ش ۱۲۳.
- نیچه. فریدریش. (۱۳۹۸). فراسوی نیک و بد: درآمدی بر فلسفه آئنده. مترجم: سعید فیروزآبادی. تهران: انتشارات جامی.
- هلزی هال. لوئیس ویلیام. (۱۳۶۹). تاریخ و فلسفه علم. مترجم: عبدالحسین آذرنگ. تهران: انتشارات سروش.
- یارنولد. (۱۹۵۹ م). بحران معنوی عصر علمی. نیویورک: بی نا.

References

- The Holy Quran
- brotherhood Qasim (1379). "The face of new philosophy in the works of Martyr Sadr". Field and university. No. 24 and 25.
- Iqbali. Abulfazl. (1389). "Protestant ethics or Jewish Christianity: rationalism and modernity". time No. 90. pp. 59-58.
- Imam Khomeini. Seyyed Ruhollah Mousavi. (1368). *The Book of Light Tehran: Islamic Revolution Cultural Documents Organization.*
- Alexey Karl. (1388). *Man is an unknown being.* Translator: Enayatullah Shakibapour. Tehran: World of Books.
- barbour Ian (1379). *science and religion* Translator: Bahauddin Khormshahi. Tehran: Hekmat Publications.
- with me. Sigmon; Pinckney Tony... Swingwood. Al; Wolf. Jeanette (1378). *Modernity and Modernism: Politics. Culture and social theory.* Translator: Hossein Ali Nowzari. Tehran: Naqsh Jahan.
- Bellamy Foster John. (1382). *Marx's ecology: belief and nature.* Translator: Akbar Masoum Begi. Tehran: Other.
- Burkhat. Det. (1364). "Cosmology and new science" tomorrow. P. 186.

- bacon Francis. *Book about empire*. (1597 AD). Translator: Banafsheh Jafar. Tehran: Rozgar.
- Javadi Ameli Abdullah (1389). *Man from beginning to end*. Qom: Esra Publishing House.
- James A. Couric. (1384). *renaissance* Translator: Azita Yasai. Tehran: Phoenix Publications.
- Hakimi Mohammad Reza. (1382). "Intellect itself is the foundation". *Reflection of thought*. Sh46.
- Khosropanah Abdul Hossein (1380). The logic of scientific induction. *Kalam Islamic magazine*. No. 37. pp. 89-72.
- judgment Reza. (1377). "Religion and Modernity". *Criticism and opinion*. No. 17: pp. 58-71.
- Dzhakam Ali. (1384). *Philosophical thought of the West (from the point of view of Martyr Morteza Motahari)*. Qom: Education Publishing House.
- Sartre. Jean Paul (1376). *Existentialism and human originality*. Mustafa Rahimi. Tehran: Nilufar.
- Sanai Ghaznavi. (1400). *Diwan Sana'i of Ghaznavi*. Author: Parviz Babaei. Out of place: Look.
- Shaygan Dariush (1380). *New enchantment. Forty piece identity*. Translator: Fateme Waliani. Tehran: Farzan Rooz publishing and research.
- Sanae Mr. Mehdi (1380). *A research in Islamic education and training*. Editor: Mustafa Kodkani. Out of place: Sanabad.
- Sadr Mohammad Baqir (2013). *Our philosophy*. Translated by Mohammad Hassan Marashi Shushtri. Tehran: Khorsandi.
- Sadr Mohammad Baqir (1424 AH). *Logical bases for induction*. Qom: Awali. Sharia law
- Tabatabayi Seyyed Mohammad Hussain (1403 AH). *Al-Mizan in Tafsir al-Qur'an*. Beirut: Al-Alami Institute for Press.
- Tabatabayi Mohammed Hussain. (Beta). *Excerpts from Islam*. Arranged by: Mehdi Ayatollahi. Qom: Jahanara.
- Omid Zanjani Abbas Ali. (1366). *The original motivations and roots of the connection between religion and man*. Misplaced: Argument.
- Filer. Franc (1346). *Einstein's life*. Translator: Hassan Safari. Tehran: Amir Kabir.
- Copleston. Frederick Charles. (1388). *History of Greek and Roman philosophy*. Translator: Seyyed Jalaluddin Mojtaboi. Tehran: Scientific and Cultural Publications.
- Kanarizadeh Mohammad. (6/10/1391). 16:37. *An overview of the history of science and scientific developments*; <http://konari55523.blogfa.com/post/4>

- cashier Ernest. (2015). *Enlightenment philosophy*. Translator: Yadullah Moqen. Unplaced: Lily.
- Genon Renee (1365). *Dominance of quantity and signs of the end times*. Translator: Ali Mohammad Kardan. Tehran: Academic Publishing Center.
- Gustaviong. Karl. (1940 AD). *Psychology and religion*. Translator: Abdur Rahim, certified. Tehran: Jami (Mossadegh).
- Max Weber. (1381). *Protestant ethics and the spirit of capitalism*. Translator: Abdul Karim Rashidian. Tehran: Bina.
- Assembly. Mohammad Bagher (1364). *Bahar Al-Anwar*. Tehran: Islamia.
- merchant Caroline. (1980 AD). *Death of Nature: Women, Ecology and scientific revolution*. Bina
- Mesbah Yazdi. Mohammad Taghi. (2014). *Ethics in the Qur'an (Volume II). Research and writing: Mohammad Hossein Eskandari*. Qom: Publications of Imam Khomeini Educational and Research Institute (Quds Sareh).
- Motahari Morteza. (1373). *Philosophical essays*. Tehran: Sadra.
- Motahari Morteza. (1377). *collection*. Tehran: Sadra.
- Motahri. Morteza. (1365). *Ten Speeches*. Tehran: Hekmat Publications.
- McQuarrie John. (1378). *Religious thought in the 20th century*. Translator: Behzad Saleki. Tehran: Amir Kabir.
- Maggie for (1374). *Men of thought, creators of contemporary philosophy*. Translator: Ezzatullah Fouladvand. Bija: new design.
- Mahdavi Nejad. Mohammad Hossein. (1384). *religion and knowledge*. Tehran: Imam Sadegh University Press.
- Mirzai Ahranjani. Hassan. (2008). *Methodological fields of organization theory*. Tehran: Side.
- Victory. Syed Hussain. (1387). *Man and nature (spiritual crisis of modern man)*. Translator: Abdur Rahim, certified. Bija: Farhang Islamic Publishing House.
- Nasiri Mahdi. (1380). *Islam and modernity*. Tehran: Sobh publication.
- Nekui Samani Mehdi. (1386). "Religion in the modern world". *Knowledge*. No. 123.
- Niche. Friedrich (2018). *Beyond good and bad: an introduction to the philosophy of the future*. Translator: Saeed Firouzabadi. Tehran: Jami Publications.
- Helsey Hall. Lewis William. (1369). *History and philosophy of science*. Translator: Abdul Hossein Azarang. Tehran: Soroush Publications.
- Yarnold. (1959). *The spiritual crisis of the scientific age*. New York: Bina.
- Childers/G. Hentzi eds., *The Columbia Dictionary of Modern Literary and Cultural Criticism* (1995) p. 140.
- <https://article.tebyan.net>

<https://fa.wikifeqh.ir>

<https://fa.wikipedia.org>.

<https://hawzah.net/> 160312 Hozah base, 10/13/2015;

<https://ion.ir/news/19795>.

k. Popper, (1978), *Natural selection. And the. Emergence of mind, pialectica*.

Medawar, Peter, (1984), *the boundaries of science* (Oxford, Oxford, University Press.

Plantinga, Alvin, (2010), *Science and Religion* (with Daniel Dennett). Oxford: Oxford University press. ISBN 0-19-973842-4

Weber, Max, (1978), *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, ed. by G. Roth and C. Wittich, Berkeley, University of California Press.

Wilson, Edward (1999). *Consilience: The Unity of Knowledge*. New York: Vintage. ISBN 0-679-76867-X.

Al-Masua al-Islamiyya, Ibrahim al-Abadi, the article Maa'e Isteani Islamiya al-

Marfa'a. <https://www.neelwafurat.com/itempage.aspx?id=lbb97352-57585&search=books>.

استناد به این مقاله: جلالی، سیدمجتبی. (۱۴۰۲). آسیب‌شناسی ساختاری علم جدید با رویکرد علم دینی.

پژوهشنامه کلام تطبیقی شیعه، ۵ (۱)، ۱۳۳-۱۷۲. DOI: 10.22054/jcst.2024.78698.1156

Bnnmu Journ of Rererr cr nn Shi' Comprvvvv Theology is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.